

SZÉKELY MELINDA

AZ ÖRÖKLÉS KÉRDÉSE VESPASIANUS IDEJÉBEN¹

Vespasianus uralomra kerülése után a dinasztikus politika elvét követte, a *senatusi* ellenzék és a kor köztársasági érzelmű gondolkodói azonban a sztoikus filozófusok tanai alapján felléptek a hatalom örökölhetősége ellen. Az ellenzék vezetője, Helvidius Priscus és apósa, Thrasea Paetus emblematis alakokká váltak ezekben az évtizedekben; nevüket a köztársaságkor kiemelkedő egyéniségeivel, Brutuséval és a Catókéval kapcsolták össze. A Vespasianushoz lojális, de „köztársaságpárti” idősebb Plinius, a sztoikus filozófia híve, az öröklés kérdésében nyíltan nem foglalt állást. Következtethetünk azonban kritikus véleményére eszményei, példaképei, valamint egy megjegyzése alapján, ami a taprobanéi királyválasztásra, tehát a trónutódlás egy fajtájára utal. Értéktételével Plinius szerepet játszott a *senatusi* ellenzéknek a hatalom korlátozásáért folytatott küzdelmében, amely Domitianus halála után az *adoptio* elvének érvényesítéséhez vezetett.

Kulcsszavak: Vespasianus, dinasztikus politika, Helvidius Priscus, sztoikus filozófusok, Mucianus, Eprius Marcellus, Plinius Maior, *Catonés*, Curiatius Maternus, Taprobané, örökölhető királyság

Kr. u. 69 júliusában a keleti *legiók* egy addig elképzelhetetlennek tűnő döntés nyomán lovagrendi származású embert kiáltottak császárrá, Vespasianust. Az új császár sohasem titkolta vagy szégyellte alacsony származását és korábbi szerényebb helyzetét, császárként is mértéktartóan élt, semmiféle külső díszre nem vágyott.² Derűsen és jóindulatúan viselkedett, Suetonius értékelése szerint uralkodásával az állam nagyon is meg lehetett elégedve.³ Cassius Dio kiemeli, hogy Vespasianus még a *laesa maiestast*, a felségáru-

¹ A tanulmány a Pliny the Elder and the Problem of *Regnum Hereditarium* (Chronica 5, 2005, 7—18) bővített, átdolgozott változata. Köszönöm Wojtilla Gyula és Szepessy Tibor segítő megjegyzéseit.

² Suet. *Vesp.* 12: *Adeoque nihil ornamentorum extrinsecus cupide appetivit.*

³ Suet. *Vesp.* 1: *Rebellionem trium principum et caede incertum diu et quasi vagum imperium suscepit firmavitque tandem gens Flavia, obscura illa quidem ac sine ullis maiorum imaginibus, sed tamen rei publicae nequaquam paenitenda.*

lás vádját is elítélte, amely Tiberius és Claudius alatt annyi kárt okozott.⁴ Uralma kezdetől nyilvánvalóvá tette azonban, hogy a fiait tekinti örökösének: Titusnak minden tiszttséget megadott, amivel hatalmát biztosítani látta, Domitianust pedig látványos megtiszteltetésekben részesítette.⁵ A dinasztikus politika elvéhez Vespasianus bizonyos *senatorok* heves tiltakozása ellenére is állhatatosan ragaszkodott; még az ellene irányuló összeesküvések után is volt bátorsága kijelenteni a *senatus*nak, hogy vagy a fiai követik őt a hatalomban, vagy senki.⁶ Ebben a kérdésben nem engedett, és nem riadt vissza még halálos ítélet meghozatalától sem, pedig a korábbi császárokkal ellentétben ez nem jellemezte uralmát. A legnagyobb hangú kritikus *senator*t, Helvidius Priscust 71-ben száműzte, ugyanabban az évben, amikor a legradikálisabb filozófiai irányzatok képviselőit is kiutasította Rómából, 74 és 75 körül pedig utasítást adott, hogy végezzék ki Helvidiust.

Helvidius Priscus, a senatori ellenzék vezéralakja

Helvidius Priscus, a császári trón örökletessé tételének fő ellenzője, a sztoicizmus híve, kiemelkedik a kor *senatorai* közül nemcsak erőteljes fellépése, a császárt kritizáló hangja miatt, hanem családi kapcsolatai révén is. Thræsea Paetus, a Nero korabeli *senatori* ellenzék egyik vezéralakja 56-ban vejéül fogadta Helvidiust, amikor a fiatalember még csak *quaestor* volt.⁷ Tacitus szerint apósának jelleméből semmit úgy nem szívott magába, mint a szabadságot.⁸

Helvidius Priscus alakja több jeles történetírónál és költőnél megjelenik, igen pozitív megvilágításban. Apósával együtt emlegetik, példaképként állítják bátor kiállásukat,

⁴ Cass. Dio 65, 9, 1.

⁵ Titus már 70-ben Vespasianus *consult*ársa lett, 71-ben pedig a *tribunusi* tiszttséget töltötte be. A 71-ben kibocsátott érméken katonai öltözékben jelennek meg a fiúk alakjai, Titust *Caesarként* és *DES(ignatus) IMP(erator)*-ként említik, ami egyértelműen császárjelöltet jelent. Domitianus többek között volt *consul*, megkapta a „*Princeps Iuventutis*” címet, és gyakran szerepelt a pénzeken. 73–74-ben Titus a császár *censort*ársa lett, sőt hamarosan a *praefectus praetorio* címet és hatalmat is megkapta. *M. Grant: Róma császárai*. Budapest 1996. 63; 58.

⁶ Suet. *Vesp.* 25: *Post assiduas in se coniurationes ausus sit adfirmare senatui aut filios sibi successuros aut neminem*. Vö. Cass. Dio 65, 12.

⁷ Tac. *Hist.* 4, 5: *Quaestorius adhuc a Paeto Thræsea gener delectus*. Thræsea Paetust 66-ban Nero öngyilkosságba kényszerítette, Helvidiust Vespasianus ölette meg; Helvidius első házasságából született fiát, az azonos nevű ifjabb Helvidius Priscust 93-ban Domitianus végeztette ki. Suetonius szerint Thræsea Paetusnak azért kellett meghalnia, mert Nerónak nem tetszett komor és iskolamesteres képe. Az ifjabb Helvidius Priscus halálának oka nem kevésbé átlátszó: Domitianus azt állította, hogy egy színpadi utójátékban Paris és Oenone képében az ő és felesége válását figurázta ki, ezért ölette meg. Az előbbi nevelésnek mondható vádagnak ellentmond Suetonius azon megjegyzése, hogy Iunius Rusticust azért végeztette ki Domitianus, mert dicsőítő művet adott ki Thræsea Paetusról és Helvidius Priscusról, és a legfeddhetetlenebb embereknek nevezte őket. Vö. Kovács M.: *A politikai ellenzék Nero korában*. Budapest 1981. 200–206; Takács L.: *Irodalmi élet a Nero-kori Rómában*. Piliscsaba 2003. 120–126.

⁸ Tac. *Hist.* 4, 5: *E moribus soceri nihil aeque ac libertatem hausit, civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitae officiis aequabilis, opum contemptor, recti pervicax, constans adversus metus*. A Tacitus-részletekhez felhasználtam Borzsák István fordítását.

egyenes jellemüket, a legkiválóbb férfiak közé sorolják őket.⁹ Helvidius alakjáról, történelmi szerepéről nehéz pontos képet kapni, mivel a legfontosabb forrás, Tacitus *Historiae* című műve csak töredékesen maradt ránk. Életrajzát Herennius Senecio írta meg,¹⁰ aki Domitianus áldozata lett, valamint Suetonius utalása alapján tudunk arról, hogy Iunius Rusticus dicsőítő művet írt róla.¹¹ Ezeket a szerzőket az ifjabb Plinius barátainak nevezte — munkáik nem maradtak ránk.¹²

Helvidius életének fejezeteit egyes történetíróknál található megjegyzések és feliratok alapján tudjuk rekonstruálni: 49—50-ben a *quaestor Achaiae* tisztségét viselte, 56-ban néptribunus és *quaestor aerarii* lett; ebben az évben házasodott meg másodszorra, Thræsea Paetus leányát, Fanniát vette feleségül.¹³ Apósa halála után, 66-ban száműzetésbe kényszerült. Nero halála után Galba azonnal megkegyelmezett neki, 69-ben *praetor designatus* lett. A Galbát követő császárhoz, Othóhoz való viszonyáról semmit sem tudunk, de személyiségéből következtetve sejthetjük, hogy nem tartozott azok közé a *senatorok* közé, akik azonnal és feltétlenül Otho rendelkezésére álltak. Ezért is gyanítható, hogy a *praetori* címet Galbától vagy Vitelliustól kapta.¹⁴ Utóbbira utalhat, hogy Tacitus a *Historiae* 2. könyvében említi először Helvidiust, egy olyan *senatusi* ülésel kapcsolatban, amelyen Vitellius elnökölt.¹⁵ Ezen az ülésen is megmutatkozott Helvidius meg nem alkuvó természete, Vitellius ugyanis rendkívül felbőszült, mert Helvidius a vitában vele szemben foglalt állást.¹⁶

Helvidius és Vespasianus császár viszonyát csak részben ismerjük, mivel a történetírók ezzel kapcsolatban nagyon kevés adatot őriztek meg. Az utalások nagy része egyoldalúnak állítja be Helvidius Vespasianussal szembeni ellenzékiességét, a *princeps*et pedig tehermentesíti minden vétke alól.¹⁷ Suetonius kiemeli, hogy amikor a császár *Syriából* hazatért, Helvidius egyszerűen „Vespasianus” néven üdvözölte, nem pedig *Caesarként*; *praetorsága* idején a rendeleteiben meg sem említette a *princeps*et, több esetben is megsértette, éles hangú vitában sértő hangon beszélt vele.¹⁸ Suetonius nem ír részletesen a császár vagy Helvidius gondolatairól és személyiségéről, művében elfogultan Vespasianus jóságát próbálja bizonyítani és bemutatni; véleménye szerint Helvidius vi-

⁹ Tac. *Hist.* 4, 8; 1, 3; Iuv. *Sat.* 5, 36—37; Mart. 4, 54, 7; Plin. *Epist.* 1, 17, 3. Marcus Aurelius is tiszteletet érzett Thræsea és Helvidius iránt, nevüket elismeréssel említi művében: Marc. Aur. 1, 14.

¹⁰ Cass. Dio 67, 13, 2.

¹¹ Suet. *Dom.* 10, 3.

¹² Plin. *Epist.* 3, 11: *Septem amicis meis aut occisis aut relegatis, occisis Senecione, Rustico, Helvidio, relegatis Maurico, Gratilla, Arria, Fannia.*

¹³ C. Helvidius Priscus. RE 8. Stuttgart 1912. cols. 216—221. C. Helvidius Priscus, Der Neue Pauly 5. Stuttgart, Weimar 1998. 339.

¹⁴ J. Malitz: Helvidius Priscus und Vespasian. Zur Geschichte der 'stoischen' Senatsopposition. Hermes 113 (1985) 231—246.

¹⁵ Tac. *Hist.* 2, 91.

¹⁶ Tac. *Hist.* 2, 91: *Ac forte Priscus Helvidius praetor designatus contra studium eius censuerat.*

¹⁷ Malitz: i. m. 238—239.

¹⁸ Suet. *Vesp.* 15: (Helvidius Priscus) *qui et reversum se ex Syria solus privato nomine Vespasianum salutaverat et in praetura omnibus edictis sine honore ac mentione ulla transmiserat...*

selkedésével kihívta maga ellen a császár haragját, és megérdemelte a halált.¹⁹ Cassius Dio művében több utalást találunk a császár és az ellenzéki *senator* viszonyára. Dio szóba hozza Vespasianus 71-ben kelt rendeletét, amely a filozófusokat száműzi Rómából.²⁰ Suetoniushoz hasonlóan Cassius Dio is beszámol Helvidius Vespasianust becsmérő szavairól, amelyek annyira elkésértették a császárt, hogy könnyekben tört ki.²¹ Máshol azt olvashatjuk nála, hogy a császár egyenesen gyűlölte Helvidiust, részint a néphez intézett felforgató beszédei, részint köztársasági eszméi miatt.²² Cassius Dio, Suetoniushoz hasonlóan, elsősorban Helvidius személyiségét és viselkedését teszi felelőssé azért, hogy a császár megharagudott rá, hogy száműzte, és végül kivégeztette.²³ Tacitus az előbb említett szerzőkkel szemben kevésbé kritikusan ír Helvidiusról. A *Historiae* 4. könyvében a *senator* jellemzése erősen dicsőítő jellegű, a császár magatartásáról pedig negatívabb képet kapunk.²⁴ Tacitus írásai különböző forrásokon alapulnak. Lehetséges, hogy találkozott Thræsea feleségével, Arriával, valamint Helvidius özvegyével, Fanniával, s így személyes benyomást kaphatott a Neróval, illetve a Vespasianusszal szemben álló *senatusi* ellenzékről.²⁵ Tacitus mindenesetre kapcsolatban állhatott a két asszonnyal, hiszen az ifjabb Plinius is ismerte őket, több levelében elismeréssel beszél róluk,²⁶ Tacitus és az ifjabb Plinius pedig közös baráti társaságba tartozott.

Tacitus kiemeli, hogy Helvidius fiatal korában filozófiai tanulmányokat is folytatott,²⁷ a sztoikus filozófia tanai álltak legközelebb hozzá. A Kr. u. 1. században a római *senatusi* ellenzék a sztoikus filozófusok gondolatait használta fel, akik beszédekben gyakran emlegették a királyság és a *tyrannis* közötti különbséget. A fő különbség véleményük szerint az, hogy a király hatalma, nem úgy, mint a tyrannosé, az istenektől való; az istenek őt, mint a legkiválóbbat választják ki. A származással szemben a rátermettséget tekintették mérvadónak, ennek következtében kijelentették, hogy az uralkodó hatalma nem lehet örökölhető. A *senatusi* ellenzék az öröklésen alapuló utódlás elutasításával azt akarta elérni, hogy az új császár személyét a *senatus* jelölje ki az arra legalkalmasabbak közül. Ezzel határozottan felléptek a császári trón örökletessé tétele, és a császárok dinasztikus tervei ellen.

A *senatus* igénye, hogy meghatározó befolyással bírjon a leendő császár kiválasztásában, már a *principatus* kezdeteitől fennállt,²⁸ amit Caligula és Nero uralma csak tovább

¹⁹ S. Franchet d'Esperey: Vespasien, Titus et la littérature. ANRW II, 32, 5. Berlin, New York 1986. 3056—3057.

²⁰ Cass. Dio 65, 13.

²¹ Cass. Dio 65, 12.

²² Cass. Dio 65, 13. Vö. Franchet d'Esperey: i. m. 3057.

²³ Cass. Dio 65, 13, 3.

²⁴ Tac. Hist. 4, 8. Vö. Franchet d'Esperey: i. m. 3059.

²⁵ Malitz: i. m. 232. Vö. O. Murray: The 'quinquennium Neronis' and the Stoics. Historia 14 (1965) 41—61.

²⁶ Plin. Epist. 3, 11, 3; 3, 16, 2; 7, 19; 9, 13, 3.

²⁷ Tac. Hist. 4, 5.

²⁸ L. Wickert: Princeps. RE 22, 2. Stuttgart 1954. cols. 1998—2296; L. Wickert: Neue Forschungen zum römischen Principat. ANRW II, 1. Berlin, New York 1974. 3—76; Szlávik G.: A „jó princeps” ideája a Kr. u. I/II. század fordulóján: az ideális uralkodó dióni és pliniusi képe. Studia Miskolcinsia 3. www.mek.iif.hu;

erősített. Az első *senatusi* beleegyezéssel választott *princeps* Nero halála után Galba volt; Tacitus szerint az új császár ezt állította: *me deorum hominumque consensu ad imperium vocatum*.²⁹ Bár Galba rövid uralkodása nem hozhatott érdemleges változásokat, a császár megválasztása és a *senatusi* akarat megnyilvánulása mégis példaértékűvé vált. Vitellius halála után, amikor Vespasianus még nem tartózkodott Rómában,³⁰ a *senatus* számára kiváló alkalom adódott, hogy hatalmát növelje. Ebben az időszakban Helvidius határozottan fellépett azért, hogy a *senatus* hatáskörét határozatok útján kibővítsék, és célratorően próbálta elérni, hogy a *senatus* a lehető legnagyobb mértékben függetlenné váljon. Vespasianus alacsony származására gondolva a *senatorok* amúgyis úgy érezték, hogy van lehetőségük a *senatus* régi jelentőségének feltámasztására. Tacitus lejegyez egy idevágó esetet, amikor is Helvidius vitába keveredett *senator*társával, Eprius Marcellusszal: s a történetíró olyan fontosnak tartotta a vitázók érvelését, hogy mindkettőjük beszédét részletesen ismertette. A vitára az a kérdés adott okot, hogy a *senatusi* küldöttség tagjait vajon sorsolás útján, vagy név szerint válasszák-e meg.³¹ Helvidius az utóbbi mellett lépett fel, sok *senator* viszont félt ettől a lehetőségtől, mert így fennállt volna a veszély, hogy egyes *senatorok* mellőzöttekké válnak. A szavazásnál Helvidius azért szenvedett vereséget, mert az ügyben bizonytalankodó *senatorok* a sorshúzás mellett voksoltak. Helvidius álláspontjának győzelme esetén várhatóan prominens *senatorok* kerülhettek volna a küldöttségbe, és ez a *senatus*t erősíthette volna a császárral szemben.³² (Melmoux szerint sok *senator*t Helvidius Priscus provokatív viselkedése és lobbanékonyága riasztott vissza attól, hogy javaslatait támogassa.³³)

Helvidius másik fő elképzelése az volt, hogy a polgárháború alatt leégett Capitolium újraépítésében a *senatus* legyen a vezető szerep, és Vespasianus csak kisebb részben járuljon hozzá a munkához. Ezzel nőtt volna a *senatus* felelőssége, így a hatalma is.³⁴ Helvidius célja, hogy a császár és a *senatus* között a hatalom egyenlő legyen, a császár erős akarata és határozott fellépése miatt nem valósult meg. A Capitolium helyreállítása később Vespasianus propagandájában központi szerepet kapott, pénzérméin is megörökítette ezt az eseményt. Suetonius hangsúlyozza, hogy a császár kezdeményezte a Capito-

Dión Chrysostomos: A királyságról szóló első beszéd. Fordította, jegyzetekkel, bevezető és kísérő tanulmányokkal ellátta: Szlávik G. Budapest 2004. 13—17.

²⁹ Tac. *Hist.* 1, 15, 2.

³⁰ Vitelliust 69. december 20-án ölték meg Rómában. A távollévő Vespasianus helyett először Primus, majd Mucianus irányította az eseményeket.

³¹ Tac. *Hist.* 4, 6—8.

³² Eprius Marcellus a sorshúzás melletti érveiben elsősorban a hagyomány tiszteletét hangsúlyozta. Tacitus szerint: *Marcellus non suam sententiam impugnari, sed consulem designatum censuisse dicebat, secundum vetera exempla quae sortem legationibus possissent...; nihil evenisse cur antiquitus instituta exolescerent ...; retinere morem* (Tac. *Hist.* 4, 8). A vitáról legújabbban: J. Pignon: Helvidius Priscus, Eprius Marcellus, and Iudicium Senatus: Observations on Tacitus. *Historiae* 4. 7—8. *Classical Quarterly* 42 (1992) 235—246.

³³ J. Melmoux: C. Helvidius Priscus. Disciple et héritier de Thræsea. *La Parola del Passato* 30 (1975) 23—40.

³⁴ Tac. *Hist.* 4, 9. Vö. D. Wardle: Vespasian, Helvidius Priscus and the Restoration of the Capitol. *Historia* 45 (1996) 208—222.

lium újjáépítését, hogy elsőnek fogott hozzá a törmelék elszállításához, mi több, valamennyit maga szállította el a vállán.³⁵

És most Helvidius közelebről nem ismert peréről. A háttérben aligha Vespasianus személyes sértettsége áll, legalábbis Cassius Dio azt állítja, hogy Vespasianus gyűlölte ugyan Helvidiust, de nem az ellene, hanem baráti köre ellen irányuló támadásai miatt.³⁶ Azt sem tudni, mi lehetett ellene a vád; vádlóinak személyét illetően is csak találgatásokra vagyunk utalva.³⁷

Mucianus mellett szólna az a körülmény, hogy őt a sztoikus filozófusok támadták: Mucianus győzte meg ugyanis Vespasianust, éspedig már uralkodásának kezdetén, hogy utasítsa ki Rómából a filozófusokat.³⁸

Még több szól Eprius Marcellus mellett. Mindenekelőtt az, hogy Nero korában számos *senatort* bevádolt: az ő feljelentésének esett áldozatul Thræsea Paetus is, akinek a halála után Eprius 5 millió *sestertius* kapott.³⁹ Másfelől Vespasianus befogadta Eprius tanácsába, sőt megtisztelte őt *amicitiájával*. A *delator* jelenléte elmélyítette Helvidiusnak a császárral és a tanáccsal való szembenállását. Thræsea Paetus pártfogoltja, tanítványa és veje bizonyára úgy gondolta: a *pietas* követeli, hogy ne feledje el Thræsea halálát. Vespasianusszal, aki Eprius Marcellust és követőit örömmel fogadta tanácsában, Helvidius nem tudott megbékélni,⁴⁰ még kevésbé magával Epriuszal: ő akár személyes sértettség okán is megkísérelhette, hogy Helvidius nyakába pert akasszon. A legvalószínűbb tehát, hogy Eprius Marcellus volt Helvidius vádlója, s mivel Kr. u. 74-ben *consul* volt, ő is vihette keresztül az ügyet, mintegy visszavágásul azért, mert Helvidius a 69–70-ben lejátszódó *senatusi* vitában éles hangon szembeszállt vele.⁴¹ A kettőjük közötti kiélezett viszonyra — és talán Eprius Marcellus Helvidius bukásában játszott szerepére — utal Tacitus is, mikor *Dialogus de oratoribus* című művében a beszélgetés egyik résztvevője egy minap (*nuper*) lezajlott *senatusi* üléssel kapcsolatban Helvidius és Eprius kemény szóváltásáról tesz említést.⁴²

A Helvidius-ügy tárgyalását és a vádat homály fedi, száműzetését és kivégzését még inkább. Suetonius azt írja, hogy Vespasianus száműzte Helvidiust, és később elrendelte a kivégzését, amit azután megbánt és megpróbálta az ítélet végrehajtóit visszahívatni; meg is mentette volna, ha nem tájékoztatják tévesen arról, hogy Helvidius Priscust

³⁵ Suet. *Vesp.* 8, 5: *Ipse restitutionem Capitolii adgressus ruderibus purgandis manus primus admovit ac suo collo quaedam extulit.*

³⁶ Cass. Dio 65, 12, 2.

³⁷ S. H. Rutledge: *Imperial Inquisitions*. London, New York 2001. 128. Eprius Marcellust Syme, Titust Baumann tekinti lehetséges *delator*nak. Vö. R. Syme: *Roman Papers*. Vol. 7. Ed. A. R. Birley. Oxford 1991. 530; R. A. Baumann: *Impietas in principem*. München 1974. 158–159.

³⁸ Cass. Dio 65, 13, 2.

³⁹ Tac. *Ann.* 16, 33.

⁴⁰ Rutledge: i. m. 128.

⁴¹ Tac. *Hist.* 4, 6–8.

⁴² Tac. *Dial.* 5, 7. Tacitus utal műve megírásának időpontjára: *centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur...* (Tac. *Dial.* 17, 2), azaz 77-ben írta, így a vita Helvidius halála előtt, a hetvenes évek közepén lehetett.

már megölték.⁴³ Suetonius nehezen hihető leírását elemezve Bauman arra a következtetésre jutott, hogy Vespasianusnak nem volt köze a kivégzéshez, ő soha nem öletett meg *senatort*, Titus azonban nem riadt vissza a gyilkosságoktól,⁴⁴ ráadásul személyes okok miatt neheztelt Helvidiusra, mivel az ő trónutódlását támadta.⁴⁵

Plinius eszményképe

Az idősebb Plinius, a sztoikus filozófia híve,⁴⁶ *Naturalis Historia* című művében nem említi Helvidius Priscust. Nem foglal állást azzal kapcsolatban sem, hogy Vespasianus száműzte, majd kivégeztette az ellenzéki *senatort*. S bár a császár dinasztikus terveit sem minősíti, valószínűleg hatással volt rá a sztoikus filozófusok állásfoglalása, amelyet a *senatori* ellenzék is felhasznált. Plinius nyílt kritikus állásfoglalást sohasem fogalmazott meg a Flavius-ház császáraival vagy politikájával szemben, művének kifejezetten dicsőítő jelleget is tulajdonítanak a kutatók.⁴⁷ Barátsága és elismerése a Flaviusok iránt őszinte lehetett, hiszen aki Caligula és Nero korát megélte és túlélte, annak Vespasianus uralma mindenképpen pozitív színben tűnhetett fel. Azt is megtanulhatta azonban, hogy egy *princeps*szel szemben csak óvatos kritikát lehet megfogalmazni, különösen olyan kérdésben, amelyhez a császár eltökélten, és érzelmileg is erősen kötődik. Plinius belátta, hogy inkább hallgatnia tanácsos, ha a császárokhoz fűződő baráti viszonyát fenn akarja tartani. *Naturalis Historia* című művében azonban, ha a sorok között olvasunk, következtethetünk a szerző világméretűre, eszményeire. Műveinek célzásai alapján megállapítható, hogy kétségkívül köztársasági érzelmű volt.⁴⁸ Mit jelent azonban Augustus hatalomra kerülése után 100 évvel, hogy valaki „köztársaságpárti”? Ezekben az évtizedekben a legfontosabb kérdés, hogy a császár elfogadja-e a szükséges feladatmegosztást a *princeps* és a *senatus* között, vagyis tiszteletben tartja-e a *senatus* létét és szerepét. Az államforma helyett fontosabb kérdéssé vált, hogy az uralkodó jól, a *senatus*szal

⁴³ Suet. *Vesp.* 15.

⁴⁴ Vö. Suet. *Tit.* 6.

⁴⁵ Baumann: i. m. 158—159.

⁴⁶ Plin. *N. H. Praef.* 2; 2, 27; 156; 174. 7, 73. 28, 9. Vö. Gesztelyi T.: Plinius Maior viszonya a műalkotásokhoz. *AntTan* 45 (2001) 231.

⁴⁷ W. Kroll: Plinius der Ältere. RE 21, 1. Stuttgart 1951. col. 419; G. Serbat: Pline l'Ancien. Etat présent des études sur sa vie, son oeuvre et son influence. ANRW II, 32, 4. Berlin, New York 1986. 2069—2200; Franchet d'Esperey: i. m. 3064; S. Citroni Marchetti: Filosofia e ideologia nella *Naturalis Historia* di Plinio. ANRW II, 36, 5. Berlin, New York 1992. 3249—3306; Gesztelyi T.: Utószó Plinius Maior: *Természetrész. Az ásványokról és a művészetekről (XXXIII—XXXVII)* című kötethez. Fordította: Darab Á.—Gesztelyi T. Budapest 2001. 371. Vö. Plin. *N. H. Praef.* 2, 18; 89. 33, 41. Az előszóhoz lásd: Th. Köves-Zulauf: Die Vorrede der plinianischen 'Naturgeschichte'. *Wiener Studien* 86 (1973) 134—184.

⁴⁸ F. Della Corte: Plinio il Vecchio, repubblicano postumo. *Studi Romani* 26 (1978) 1—13. Vö. Gesztelyi T.: Az id. Plinius etikai arculata és viszonya a római értékrendhez. *AntTan* 37 (1993) 106.

egyetértve teljesíti-e a feladatát.⁴⁹ Vespasianus a főbb kérdésekben a *senatus* véleményét tiszteletben tartotta, Plinius ezt respektálta.

Plinius legmértöbb példaképének Catót, Pompeiust és Cicerót tartotta.⁵⁰ Leggyakrabban emlegetett eszményei a Catók.⁵¹ Az idősebb Cato egyszerű életmódja, szigorúsága, luxusellenessége Plinius korában, a fényűzés és pazarlás, a drága keleti termékek beáramlásának időszakában különösen aktuálissá vált. Az ifjabb Cato, az előző dédunokája, Caesar ellenfele, köztársasági érzelmű politikus, az igazság és a szabadság rettenthetetlen védelmezője, az egyeduralkodóval szembeni szellemi ellenállás példaképévé vált. Lucanus *Pharsalia* c. művében kiemelt szerepet kapott az ifjabb Cato, aki „minden emberi mértéket felülmúlt”, akiben a sztoikus bölcs megtestesülését látták.⁵² Az ifjabb Cato makulátlan erkölcsössége, mértéktartása, szigorúsága, a köztársaságért vívott harc bukása utáni öngyilkossága példaértékű.⁵³ Lucanus szerint nem Cato veszíti el az életét, hanem az élet lesz Cato halálával szegényebb.⁵⁴ Petronius *Bellum civile* c. versében az ifjabb Catóról is ír: *Pellitur a populo victus Cato; tristior ille est, / qui vicit, fascisque pudet rapuisse Catoni. / Namque — hoc dedecoris populo moremque ruina — / nam homo pulsus erat, sed in uno victa potestas / Romanumque decus.*⁵⁵ Az ifjabb Cato megtörhetetlen tartása Seneca számára is nagy erény, több művében is elismerő szavakkal ír róla:⁵⁶ *Accipe hunc M. Catonem recentiorem, cumquo et infestius fortuna egit et pertinacius. Cui cum omnibus locis obstitisset, novissime et in morte, ostendit tamen virum fortem posse invita fortuna vivere, invita mori. ... Nemo mutatum Catonem totiens mutata re publica vidit; eundem se in omni statu praestitit, in praetura, in repulsa, in accusatione, in provincia, in contione, in exercitu, in morte.*⁵⁷

Tacitus *Dialogus de oratoribus* című művéből tudjuk, hogy Curiatius Maternus is foglalkozott az ifjabb Cato személyével. *Cato* című tragédiájából 75 és 76 között, azaz

⁴⁹ Vö. J. Malitz: Philosophie und Politik im Frühen Prinzipat. In: Antikes Denken — Moderne Schule. Beiträge zu den antiken Grundlagen unseres Denkens. Hrsg. Von H. W. Schmidt und P. Wülfing. Gymnasium. Beihefte 9. Heidelberg 1988. 151—179.

⁵⁰ Vö. G. Grüniger: Untersuchungen zur Persönlichkeit des älteren Plinius. Die Bedeutung wissenschaftlicher Arbeit in seinem Denken. Diss. Freiburg 1976. 67; *Serbat*: i. m. 2092; *Gesztelyi*: i. m. 1993. 106.

⁵¹ Plin. *N. H. Praef.* 3: 51; 98; 114; 116; 124; 125; 130; 133, 134. 7: 100; 112; 113; 171. 8: 11; 14: 44; 52; 86; 90—91; 104; 110; 129. 15: 20; 24; 33; 44; 50; 56; 72; 74—76; 82; 84—85; 122—123; 127. 16: 92; 139; 141; 173; 176; 193; 230. 17: 33 *et passim*. 18: 229; 243; 260. 19: 24; 57; 93; 136; 145; 147. 34: 92.

⁵² M. von Albrecht: Geschichte der römischen Literatur. München 1997. Band 2. 729—733. = Magyarul: M. von Albrecht: A római irodalom története II. Budapest 2004. Fordította Tar I. Vö. Takács: i. m. 187—195.

⁵³ Lucan. 2, 380—391: *Hi mores, haec duri inmota Catonis / secta fuit, servare modum finemque tenere / naturamque sequi patriaeque impendere vitam / nec sibi sed toti genitum se credere mundo. / huic epulae vicisse famem, magnique penates / summovisse hiemem tecto, pretiosaque vestis / hirtam membra super Romani more Quiritis / induxisse togam, Venerisque hic usus, / progenies: urbi pater est urbiq; maritus, / iustitiae cultor, rigidi servator honesti, / in commune bonus; nullosque Catonis in actus / subrepsit partemque tulit sibi nata voluptas.* Vö. Billerbeck: i. m. 3123—26.

⁵⁴ Lucan. 6, 311: *Nec sancto caruisset vita Catone.*

⁵⁵ Petr. 45—49.

⁵⁶ Sen. *Epist.* 71, 8; *Epist.* 104, 29—31; 118, 4; *Dial.* 1, 3, 14; 2, 2, 2; 12 13, 5.

⁵⁷ Sen. *Epist.* 104, 29—30.

Helvidius kivégzése után felolvasást tartott.⁵⁸ A felolvasás támadásként érte az udvar néhány befolyásos tagját. A mű „megbotránkoztató célzásai” miatt Maternust a barátai „biztonságosabb *Cato*” írására biztatták.⁵⁹ A könyörgések csupán dacos választ váltottak ki Maternusból: ha *Cato* című művéből bármi kimaradna, akkor az a *Thyestes*-be fog bekerülni.⁶⁰ Maternus haláláról nem tudunk semmit, de joggal feltételezhetjük, bíróság elé állították, amit száműzetés vagy halál követett.⁶¹

Az 1—2. századi római irodalmi alkotásokban megfigyelhetjük, hogy a köztársaság tiszteletreméltó híveit, így a régi római erényeket megtestesítő idősebb Catót, valamint az egyeduralkodóval való szembenállás példaképeit, Brutust, Cassiust és az ifjabb Catót összekapcsolták a Kr. u. 1. század bátor kiállású, erényes ellenzéki alakjaival, Thraseával és Helvidiussal. Így Tacitus *Historiae* című művében Helvidiust — állhatatosságát és bátorságát tekintve — a Catók és Brutusok párjaként említi.⁶² Tacitus műve másik részében a Kr. u. 1. századot jellemző komor képek után erényeket, jó példákat is felsorol: akadt férjét a számkivetésbe követő feleség, állhatatos vő, bátran elviselt vég és a régiek dicséretes halálához méltó távozás.⁶³ Helvidius Priscus felesége, Fannia kétszer követte férjét száműzetésbe, 66-ban Nero alatt és 71-ben Vespasianus alatt, Tacitus tehát név nélkül vele példálódzik; az állhatatos vő Helvidius Priscus, a dicséretes halállal távozó hős Thrasea Paetus. Iuvenalis szatírájában Thraseáról és Helvidiusról ír, amint koszorúsan Cassius és a két Brutus születésnapját ünneplik.⁶⁴ Az ifjabb Plinius egyik levelében a leghíresebb rómaiakat sorolja fel, a Brutusokat, Cassiusokat, Catókat, akiket erényeik miatt tisztelet illet.⁶⁵ Marcus Aurelius művében példaképeket említ: megköszöni vejének, hogy megismerte Thraseát, Helvidiust, Catót, Diónt és Brutust.⁶⁶

⁵⁸ Tac. *Dial.* 2, 1: *Nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat.*

⁵⁹ Tac. *Dial.* 3, 2: *Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames?*

⁶⁰ Tac. *Dial.* 3, 3.

⁶¹ Vádolhatták Maternust a közösségi kötelességek elhanyagolásával is ugyanúgy, mint Thraseát (*Rutledge*: i. m. 129). Tacitus művében Aper szemrehányó szavakkal illeti Maternust, amiért cserbenhagyta védenőit (Tac. *Dial.* 3, 7); az ilyen vád ugyanis eleve jogi eljárást vont maga után. És Maternus valóban szembenézhetett ezzel a váddal a Flaviusok uralkodása idejében, mert akkortájt ez nem volt egyedül. Herennius Seneciót hasonló bűnnel vádolták, és valószínűleg másokat is. Egyetérthetünk Levick kijelentésével, hogy nincs ugyan bizonyíték, de nem lehet teljesen elvetni a lehetőséget, hogy Maternust is száműzték és kivégezték. (*B. M. Levick*: *Vespasian*. London 1999. 89. Vö. Cass. Dio 67, 12, 5.)

⁶² Tac. *Hist.* 4, 8: *Denique constantia fortitudine Catonibus et Brutis aequaretur Helvidius*. A Caesar—Cato és Nero—Thrasea párhuzam megjelenik: Tac. *Ann.* 16, 22.

⁶³ Tac. *Hist.* 1, 3: *Non tamen adeo virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exilia coniuges.*

⁶⁴ Iuv. *Sat.* 5, 36—37: *quale coronati Thrasea Helvidiusque bibebant / Brutorum et Cassi natalibus.*

⁶⁵ Plin. *Epist.* 1, 17, 3. Az ifjabb Plinius több levelében megemlékezik kiváló és erényes barátjáról, az ifjabb Helvidius Priscusról (*Epist.* 3, 11, 3; 4, 21, 3; 7, 30, 4; 9, 13, 2).

⁶⁶ Marc. Aur. 1, 14.

Plinius az öröklés kérdéséről

Plinius *Naturalis Historia* című művében nem ír nyíltan az öröklés problémájáról. A 6. könyvben viszont, Taprobané⁶⁷ szigetének királyával kapcsolatban, kiemeli: *eligi regem a populo senecta clementiaque, liberos non habentem, et, si postea gignat, abdicari, ne fiat hereditarium regnum.*⁶⁸ A részlet különlegessége, hogy Plinius itt — eltérően a többi Keletre vonatkozó leírástól — nemcsak a korábbi görög és római szerzők műveit használta fel, hanem a Kr. u. 1. században Rómába érkezett ceyloni követség beszámolóját is lejegyezte művében.⁶⁹

Taprobané a földrajzi közelség miatt, de nyelvi, vallási és kulturális szempontból is lényegében India részének tekinthető. Ezt erősíti meg az indiai és a Srí Lanka-i hagyomány.⁷⁰ Az Indiára vonatkozó források alapján megállapíthatjuk, hogy a Plinius mondatában meghatározott idős és szelíd király képe éles ellentétben áll az általános indiai királyideállal. A mértékadó források alapján a klasszikus indiai uralkodó kiváló katona, harcos király, aki hagyományosan *ksatrija*, a harcosok rendjébe tartozó személy. Az indiai társadalomra nem jellemző az a Plinius által leírt demokratikus forma sem, hogy a nép választja meg a királyt. Ilyesmire csak néhány kivételes példát találunk: egy sziklafelirat megemlíti, hogy Kr. u. 130 körül Rudradáman királyt az összes rend összegyűlve választotta meg.⁷¹ Felirat őrzött meg a 8. századból egy olyan esetet is, amikor Gópálát, a kiváló katonát alattvalói választották meg uralkodójuknak.⁷² A történészek azonban ezt az eseményt a királyválasztás kivételes módjaként tartják számon a középkori Indiában. India történelmében az apáról fiúra szálló trónöröklés a jellemző. Így tehát az a pliniusi hely sem igazolható, amely szerint az alattvalók csak gyermektelen királyt tűnnek meg, és így a királyság *nem örökletes*.

A Kr. u. 1. században szingaléz követség érkezett Rómába. Taprobané történelmének erre az időszakra vonatkozó korabeli ceyloni forrás nem maradt ránk. Az 5. században lejegyzett *Mahávansza*, a „Nagy krónika” azonban értékes anyagot tartalmaz a sziget korábbi uralkodóira vonatkozóan is.⁷³ Ebben a forrásban nincs utalás arra, hogy a király-

⁶⁷ Taprobané a későbbi Ceylon, ma Srí Lanka.

⁶⁸ Plin. 6, 24, 89.

⁶⁹ Plin. 6, 24, 85—91. A latin auctorok közül tudomásunk szerint senki sem járt Indiában, szemben a klasszikus és a hellénisztikus kor görög szerzőivel, akik saját utazásaik tapasztalatait is felhasználták műveikben. A római szerzők görög forrásokból merítettek, Plinius Taprobanéről szóló részlete kivétel ez alól. A ceyloni követséghez lásd: F. F. Schwarz: Ein Singhalesischer Prinz in Rom. Graz 1974. 166—176. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy Plinius személyesen is találkozott a követség tagjaival, de ez nem igazolható. Plinius ugyanis azt írja, hogy a szingaléz követség Claudius császár uralkodása alatt érkezett Rómába. Claudius principátusának első éveiben Plinius fiatalemberként Rómában tartózkodott, ahol tanulmányokat folytatott, majd 46-ban katonai pályára lépett, és Germaniába került. Ha a követség 41—46 között járt Rómában, Plinius értesülhetett az eseményről, és hallhatta a követek beszámolóját.

⁷⁰ Vö. W. Geiger: Culture of Ceylon in Medieval Times. Ed. H. Bechert. Stuttgart 1986².

⁷¹ Epigraphica Indica (E. I.) VIII, 43; A. S. Altekar: State and Government in Ancient India. Delhi 1992, 1949¹. 83.

⁷² E. I. IV, 248; Altekar: i. m. 84.

⁷³ The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon. Translation by W. Geiger. London 1964.

ság Taprobanén választott lett volna. Megállapíthatjuk azt is, hogy Plinius leírásával szemben a szigeten a királyok örökletes jog alapján követték egymást, a *regnum hereditarium*, az örökletes királyság jellemző Taprobané történelmére.⁷⁴ Plinius leírásának állításait tehát sem a keleti források, sem a helyi hagyomány nem támasztja alá.

A szingaléz követek beszámolójának megértését Rómában fordítási nehézségek is zavarhatták. A tolmács ugyanis minden bizonnyal az a vámszedéssel megbízott *libertus* lehetett, akinek hajóját Arábia közelében elragadta a szél, véletlenül a szigetre sodródott, és így elsőként jutott Taprobanéra a Római Birodalomból.⁷⁵ Plinius elbeszélése szerint a felszabadított rabszolgát a sziget királya kegyesen fogadta, az a helyi nyelvet hat hónap alatt elsajátította, és így válaszolni tudott a kérdésekre.⁷⁶ Plinius tájékoztat arról is, hogy a taprobanéi király ezután követeket küldött Rómába. Valószínű, hogy a *libertus* a négyfős szingaléz követséggel együtt érkezett vissza és a tolmácsuk lett. A fentiek alapján megkérdőjelezhető, hogy a *libertus* nyelvtudása pontos és megbízható fordítást tett lehetővé.

André és Filliozat kommentáros szövegkiadásukban Plinius e mondatát a buddhista hagyománnyal próbálták összhangba hozni: a buddhista bódhiszattvák Taprobanén gyermektelen szerzetesek voltak, így rájuk utalhat a követek jelentése.⁷⁷ Ez a magyarázat azonban nem igazolható teljes mértékben.⁷⁸

Ha Plinius Taprobanéről szóló teljes fejezetét vizsgáljuk, számos utópisztikus elemet fedezhetünk fel benne.⁷⁹ Plinius képzeletében Taprobané az a távoli boldog sziget, ahol megvalósult az ideális állam, ahol — az utópisztikus leírásoknak megfelelően — igazságos és jó király uralkodik, és nincsenek jelen azok a problémák, amelyek Plinius korát jellemzik. A sziget a császárság ellentétéként jelenik meg a szövegben, ahogyan már Hermann is rámutatott.⁸⁰ A Taprobané-részletben leírtak sokkal inkább a Pliniustól ideálisnak tartott állapotot tükrözik, mintsem a valós helyzetet.

Ch. G. Starr megítélése szerint Plinius rövid leírása Taprobané királyságáról több fényt vet a római arisztokrácia gondolkodására, mint a korai szingaléz szervezetre.⁸¹ Starr kiemeli, hogy nyilvánvalóan itt találjuk a legrégebbi utalások egyikét azokra az érvekre,

⁷⁴ Vö. *J. Boisselier: Ceylon*. München, Genf, Paris 1979. 18—24.

⁷⁵ Bővebben lásd: *Székely M.: Taprobané, a gyöngysziget*. Acta Antiqua et Archaeologica. Tomus XXVIII. Szeged 2004. 57—74.

⁷⁶ Plin. 6, 24, 84.

⁷⁷ Pline L'Ancien: Histoire Naturelle. Livre VI. Texte établi, traduit et commenté par *J. André et J. Filliozat*. Paris 1980. 162.

⁷⁸ A Budé-kiadás függelékében szereplő „bódhiszattvák Srí Lankája” kifejezés (*J. André et J. Filliozat: i. m.* 162) nem igazán jellemző a Kr. u. 1. századi Taprobanéra. Gombrich hangsúlyozza, hogy a bódhiszattva ideológia rendkívül lassan jutott Ceylonba (*R. F. Gombrich: Theravada Buddhism. A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*. London and New York 1994. 161). Az idézett források későbbi századokból valók: 4. század végi (Mahavamsa 37, 109), és egy 10. századi felirat (*W. Rahula: History of Buddhism in Ceylon: The Anuradhapura Period*. Colombo 1956. 62), a leírtakat a Kr. u. 1. századi Ceylonon semmilyen más forrás nem támasztja alá.

⁷⁹ Plin. 6, 24, 89—91. Vö. *K. Karttunen: India and the Hellenistic World*. Helsinki 1977. 340. Plinius Taprobané-részletében párhuzamokat találunk Iambulos Indiához közeli szigetének leírásával is. Vö. Iambulos és utópiája. AntTan 3 (1956) 235—240. Fordította és bevezetéssel ellátta: Szepessy Tibor.

⁸⁰ *A. Hermann: Taprobane*. RE IV A,2. Stuttgart 1932. 2260—2271. 2269.

⁸¹ *Ch. G. Starr: The Roman Emperor and the King of Ceylon*. Classical Philology 51 (1956) 27.

amelyeket az első századi *Caesarok* filozófiai ellenzéke használt.⁸² A filozófusok egyik fontos politológiai követelménye a legkiválóbb férfi uralkodóvá választása volt, más szóval a dinasztikus úton történő öröklés elvét elutasították.⁸³ André és Filliozat nem fogadják el Starr álláspontját, véleményük szerint Plinius művében semmi sem igazolja, hogy szembefordult volna a császárokkal.⁸⁴ A legtöbb kutató André és Filliozat nézetét fogadja el: hogy Plinius teljességgel lojális volt a császárokhöz, kivéve persze Caligulát és Nerót, és elkötelezett híve volt a Flavius-dinasztia politikai programjának.⁸⁵

Véleményem szerint ez a kérdés differenciáltabb. Nem tekinthetjük azonosnak Plinius Vespasianushoz, illetve Titushoz fűződő viszonyát. A több évtizedes ismeretség során nyilvánvalóan számos probléma és konfliktus merült fel a tudós és a császárok között. Nem gondolhatjuk, hogy a kritikusan gondolkozó Plinius lojalitása feltétel nélküli engedelmességet és egyetértést jelentett.

Az én olvasatom is az, hogy Plinius Vespasianust a legnagyobb elismeréssel és tisztelettel emlegeti művében.⁸⁶ A Pliniusnál 15 évvel fiatalabb Titus megítélése azonban nem ilyen egyértelmű. Plinius elveit-eszményeit és Titus trónralépte előtti viselkedését ismerve viszonyuk ellentmondásosnak tekinthető. Titus kegyetlensége, dorbézolása, lustasága, a keleti hercegnővel, Berenikével való szenvedélyes kapcsolata a hetvenes évek közepén aggodalommal tölthette el Plinius.⁸⁷ Suetonius leírja, hogy Titust ezekben az években nyíltan második Nerónak tartották, úgy is hívták.⁸⁸ A Titus trónralépése alkalmával írt *Praefatiót* a kutatók úgy értékelik, mint amelyben Plinius teljes elismerése fejeződik ki az új császár iránt. A mondatokat alaposan megvizsgálva és az előzményeket ismerve azonban úgy gondolom, hogy Titust dicsérve Plinius valójában azt írta le a császár számára, hogy milyen elveket kell követnie, és hogyan kell viselkednie, ha valóban jó uralkodó akar lenni.⁸⁹

⁸² Starr: i. m. 27, 29.

⁸³ Epiktétos, Dión Chrysostomos munkái; vö. *Ch. G. Starr: Epictetus and the Tyrant. Classical Philology* 44 (1949) 20—29; *F. Millar: Epictetus and the Imperial Court. JRS* 55 (1965) 141—148.

⁸⁴ *J. André et J. Filliozat: i. m.* 118. Ennek alátámasztásául kiemelik Plinius Flaviusokat dicsőítő szavait a *Praefatióban*, valamint a római császárok igazságosságát a pénzverés terén (Plin. 6, 24, 85). Utóbbi megjegyzés Rosenberger szerint Plinius Nero-ellenes véleményét tükrözi (*V. Rosenberger: Taprobane — Trauminsel oder der Beginn einer neuen Welt? Laverna VII* (1996) 1—16. 4). Nero 64-ben a *denarius* súlyát 3,41 grammra csökkentette, ezzel megszakította a Kr. e. 2. század óta fennálló hagyományt, hogy a *denarius* súlya változatlan maradjon. Plinius szerint az igazságos császár nem rontja le a pénzt, Nero elleni haragja ebben a részben is megfigyelhető. Vö. Plin. 7, 46: (Nero) *hostis generis humani*.

⁸⁵ Lásd: 43. jegyzet.

⁸⁶ Pl.: Plin. 2, 18: *Augustus maxumus omnis aevi rector*. Plin. 33, 12, 41: *magna criminum occasione, quae omnia salutaris exortus Vespasiani imperatoris abolevit*.

⁸⁷ Vö. Suet. *Tit.* 6—7. Bereniké 75-ben érkezett Rómába, ahol feltűnően magas kitüntetésekben részesült és nyíltan együtt élt Titusszal a palotában. A kapcsolat bírálatot és megütközést keltett, a nép Berenikét új Kleopátraként emlegetette (*Grant: i. m.* 60). (Plinius Kleopátrát egy helyen értékeli művében (9, 58, 119): *Cleopatra ... regina meretrix*.)

⁸⁸ Suet. *Tit.* 7: *deinque propalam alium Neronem et opinabantur et praedicabant*.

⁸⁹ Plin. *Praef.* 3; 5. Különösen: *Quanto fratris amas! Quantus in poetica es! O magna fecunditas animi! Quem ad modum fratrem quoque imitareris excogitasti!* Ezek a megjegyzések rendkívül bántóak, Titus személyes kapcsolata Domitianusszal ugyanis köztudottan igen rossz volt. A kérdésről bővebben egy későbbi tanulmányban.

Starr nézetével értek egyet abban, hogy Plinius Taprobané királyválasztásáról szóló mondatában a császárt kritizáló gondolatok szerepelnek. Starr véleményével szemben azonban ezeket nem Claudius korára és dinasztikus terveire, hanem Plinius *Naturalis Historia* című művének keletkezési idejére, a Kr. u. 1. század hetvenes éveire vonatkoztatom. Ebben az időszakban a legsúlyosabb probléma, a legélesebb vita éppen az uralom örökletessé tétele körül alakult ki Rómában, tehát Pliniust különösen foglalkoztathatta a *regnum hereditarium* kérdése.

Helvidius Priscus nevét Plinius kétségkívül nem említi, de olyan lelkes dicsőrével adózik a Catók jellemének, s olyan sok utalást találunk mind köztársasági érzelmeire, mind sztoikus gondolkodására, hogy a kortársak — az elmondottak alapján úgy gondolom — művéből kiérezhették, miként vélekedik Helvidiusról és Helvidius törekvéseiről. Másfelől Plinius nem kritizálja ugyan nyíltan a császár dinasztikus terveit, de hangsúlyozza és példaértékűnek tartja a távoli sziget, Taprobané igazságos népének életét, ahol az uralkodót a nép választja meg, nem engedve, hogy a trón apáról fiúra szálljon: szerintem itt Plinius saját kora trónutódlási gyakorlatával, illetve császári törekvéseivel szemben foglal állást.

Nem lehetett hatástalan ez az állásfoglalás a későbbi korok szerzőire sem. A Flavius-dinasztia után az ifjabb Plinius a *Panegyricus*ban szintén elutasítja a dinasztikus úton történő öröklés rendjét, és a császári méltóság *adoptio* útján történő betöltése mellett érvel: *O novum atque inauditum ad principatum iter! ...suscepisti imperium, postquam alium suscepti paenitebat. Nulla adoptati cum eo, qui adoptabat, cognatio, nulla necessitudo, nisi quod uterque optimus erat, dignusque alter eligi, alter eligere. ...Imperaturus omnibus eligi debet ex omnibus.*⁹⁰ Az ifjabb Plinius gondolata akár azokat a szavakat is felidézheti bennünk, melyeket nevelője, örökbefogadó apja, egyben példaképe, az idősebb Plinius Taprobané szigetének királyválasztásáról, a nép által megválasztott uralkodóról mond. A 3. századi Solinus viszont kétségtelenül idősebb Plinius művét felhasználva ír Taprobanéről: *In regis electione non nobilitas praevalet, sed suffragium universorum. ... Sed hoc in eo quaeritur cui liberi nulli sunt; nam qui pater fuerit, etiamsi vita spectetur, non admittitur ad regendum, et, si forte, dum regnat, pignus sustulit, exiit potestate; idque eo maxime custoditur ne fiat hereditarium regnum. Deinde, etiamsi rex maximam praeferat aequitatem, nolunt ei totum licere.*⁹¹ Solinus szavaiban az idősebb Plinius mondatai és az 1—2. századi római ellenzék fő gondolatai kapcsolódnak: az uralkodó választásánál ne a származás, hanem mindenki egyetértő szavazata legyen a döntő; az uralkodónak ne legyen gyermeke, mert akkor fennáll a *regnum hereditarium* veszélye.

Mindezek alapján jogosan feltételezhető, hogy a köztársasági eszményekért rajongó idősebb Plinius műveivel és gondolkodásával az értelmiségi és *senatusi* ellenzéknek a császári egyeduralom korlátozásáért folytatott küzdelmében is szerepet játszott. Ennek a

⁹⁰ Plin. *Paneg.* 7.

⁹¹ Solin. 53, 14—16. Vö. Mart. Cap. 6, 698.

harcnak az eredménye volt, hogy Domitianus halála után a *senatus* választott új uralkodót, sikerült szerepét és tekintélyét a *principatus* keretein belül megőriznie, s a császárok dinasztikus terveivel szemben az *adoptio* elvét érvényesíteni tudta.

SUMMARY

Vespasian, having secured power, tried to enforce a dynastic policy, while the opposition in the Senate and the republican thinkers of the age, influenced by Stoic ideas, stood up against the hereditary rule. Helvidius Priscus, the leader of the opposition, and Thrasea Paetus, his father-in-law, became emblematic figures of these decades, and their names were associated with the cult of Brutus and Catos. Pliny the Elder, a republican in theory, but still loyal to Vespasian, did not express his ideas openly in the question of hereditary rule. However, we can reconstruct his critical attitude from his Stoic ideals and from a remark concerning the election of kings in Taprobane, an assertion otherwise not confirmed by Oriental sources. Pliny's statement might have supported the opposition inside the Senate in the fight for the restriction of imperial autocracy, which finally resulted in the enforcement of the concept of *adoptio*.

Keywords: Vespasian, dynastic policy, Helvidius Priscus, Stoic philosophers, Mucianus, Eprius Marcellus, Pliny the Elder, Catos, Curiatius Maternus, Taprobane, hereditary monarchy

SZÉKELY MELINDA
SZTE, BTK Ókortörténeti Tanszék
6722 Szeged
Egyetem u. 2.
E-mail: szmelinda2@freemail.hu